

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 050:329(497.4/.7)“1891/1903”
ПНР

ЈУГОСЛАВ ВЕЉКОВСКИ
Историјски архив града Новог Сада
Нови Сад

УЛОГА ЛИСТА БОШЊАК У ПРОПАГИРАЊУ КАЛАЈЕВЕ БОШЊАЧКЕ ПОЛИТИКЕ 1891 - 1903

Сажетак: Овај рад је покушај да се путем одабраних текстова из штампе са краја 19. века прикаже приступ проблему бошњачког питања. Анализирани су углавном текстови из Бошњака, продржавног гласила Калајевог режима, као и одговор српске штампе.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, Бошњак, бошњаштво

Питање бошњачке нације представља једно од најкомплекснијих питања балканске историје последња два века и можда најважнији сегмент сложеног мозаика балканских националиста. Деветнаести век је био век „стварања нација”. Још је Француска револуција успоставила једначину Нација – Држава – Народ. Најпознатија, иако не и најтачнија, теорија нације је она Јосифа Стаљина: Нација је историјска формирана, стабилна заједница језика, територије, економског живота и психичке конституције која се испољава у заједници културе. Аустро-угарском окупацијом и нарочито након доласка Бењамина Калаја на место њеног управитеља, почело се са изградњом идеје о национално – политичкој

посебности Босне и Херцеговине. Прагматизам XIX века је захтевао по сваку цену историјско утемељење нације, те дозвољавао и сваку врсту спекулације у којој су се слободно износиле и интерпретирале чак и најсумњивије тезе, само ако су ишле у прилог величању нације. Отежавајућу околност у процесу настајања бошњачке нације представљала је чињеница да су српски и хрватски национализми били већ формирано.

У доба османске управе Бошњацима су се изгледа званично звали само Муслимани. Многобројни путописци, попут Евлије Челебије и Матије Мажуранића, јасно раздвајају Бошњаке муслимане од крстјана – раје. И сами Муслимани су себе називали **Бошњаци** у народном, језичком и политичком смислу. И Турци су тако називали босанскохерцеговачке муслимане словенског порекла, о чему има трагова и у службеним актима Порте (Боснаклар, Боснак таифеси, Босналу такими, све у значењу Бошњаци, тј. Босански народ.) Исти називи за муслиманско становништво Босне се употребљавају и у преписци Хусеин – капетан Градашчевића и Али – паше Ризванбеговића у првој половини XIX века. (Имамовић, 1991:36)

Тек пред крај османске владавине, а поготово у време последњег босанског намесника Осман Шериф Топал – паше, креће се са организованим покушајима да се појам Бошњак и бошњаштво прошири на све становнике Босанског ејалета, без обзира на вероисповест. Управо се Осман Топал – паша може сматрати инспиратором и творцем идеје интерконфесионалног бошњаштва којим се у начелу обухвата целокупно босанско становништво. Ту идеју бошњаштва као национално мултиверског појма прихватила је касније аустроугарска управа. По тој концепцији, како је писао 1866. године службени вилајетски лист *Босански вјесник*: „постоји босански народ који је повијесно везан за Османску државу, али који је и унутар те државе сачувао своје народне особености, тако да изражава народност у пуном смислу. Та народност није само генетичка него је и историјски везана за Босну, управљана и ограничавана њоме, те је остала неповријеђена разлититиошћу вјероисповести. Израз те народности су и аутономистичке тежње Босне... Босна је увек имала неку врсту аутономије која је заснована на њеној прошлости и изражавала њено историјско право.

Раније се бошњаштво заснивало на феудалним концепсијама, док садржај и смисао новог бошњаклука, односно босанске нације, треба да се гради на рационалистичко – правној теорији. Према томе, у новим грађанским условима бошњаштво значи нацију која обухвата цијело становништво Босне, а не само Муслимане као привилегирани елемент, односно, као владајућу конфесију.” (*Босански вјесник*, бр. 1. / 07.04.1866)

Топал - пашин покушај није успео пошто су се Муслимани у време Турске империје тешко мирили са идејом о равноправности са другим верама, док православни и католичко становништво већ било захваћено националним идејама пропагиранима из Аустро – Угарске и Србије.

Једно од централних места Калајеве босанскохерцеговачке политике била је идеја о посебности „бошњачке” нације. Иако припремано од почетка окупације, са увођењем нове нације се започело у задњој деценији XIX века, услед појачаног деловања српске и хрватске националне пропаганде. Мада без јасног идеолошког програма окупационе власти почињу са оживљавањем средњовековне босанске традиције, уз пренаглашавање богумилства и веома спорне тезе о континуитету средњовековног и тадашњег муслиманског племства.

Сва комплексност бошњачког питања се огледа кроз излажење листа *Бошњак* који је покренуо у Сарајево Мехмед – бег Капетановић. Лист је излазио под окриљем аустроугарске управе. Први број је изашао 02. 06. 1891. и у њему је дат уопштен програм листа са нагласком на просветитељском раду у народу, разбијању предрасуда о Муслиманима и њиховом приближавању европској цивилизацији. Лист се од почетка одредио као гласило Бошњака мухамедоваца. Дописе је примао писане турски, ћирилицом, латиницом и босанчицом, али је излазио писан латиницом: „Латиницу смо одабрали за наш лист што сада већина Мухамедоваца чита и пише латиницом”, што је изазвало многобројне полемике са српском штампом. Програм *Бошњака* је базиран на четири кључне тачке: „у народу развијати веру и поуздање у јединог бога, уз то неговати поштење и милосрђе међу браћом, како то верски прописи налажу... лист ће заступати права и интерес народни... лист ће непрестано истицати потребу ширења просве-

те, подстицање омладине да пригрли школу и васпитање и, најзад, лист ће радити на унапређењу народног благостања, указиваће на неопходност унапређења трговине, заната и пољопривреде”.

(Читаоцима Бошњака, *Бошњак*, бр.1/02.07.1891)

Ставови који су се објављивали у *Бошњаку* су наилазили на жешће критике како у српској тако и у хрватској штампи. У вишегодишњим полемикама *Бошњак* је формулисао своје схватање бошњаштва и његове корене. Према том схватању елементи народне идентификације су језик и словенско порекло, а фактори који су одвојили Бошњаке су клима, месни обичаји и вера. Најжучније расправе су вођене око назива језика, пошто је управо језик један од основних елемената и критеријума националне припадности. Назив босански језик је прихватио и познати филолог и слависта Ватрослав Јагић 1896. године, (што је *Бошњак* наравно одмах пренео) тврдећи да је добро када језик одговара називу земље. Ова тврдња је наравно одмах изазвала оштре реакције и критике и у Београду и у Загребу. Ако је првобитна намера *Бошњака* била да под видом бошњаштва окупи све верске и етничке групе у Босни, врло брзо су увидели да скоро нико од православаца или католика не прихвата ову политику. Већ од 1892. године лист све више идентификује Муслимане са Бошњаштвом. Својим лојалним ставом према аустроугарској управи, *Бошњак* у потпуности подржава Калајеву босанску политику, везујући будућност Муслимана за судбину Хабзбуршке монархије.

Од почетка окупације нова управа настоји да потисне код босанскохерцеговачких Муслимана турску државну идеју. За тај циљ режим покушава да искористи пре свега муслиманске феудалце – бегове, односно утицај који су они, као водећи слој, имали на широке масе. Као вођа те групе се издвојио Мехмед – бег Капетановић. Он своја политичка уверења први пут истиче у брошури *Шта мисле мухамеданци у Босни* (Сарајево 1886). Брошура је заправо одговор на текст *Садашњост и најближа будућност Босне и Херцеговине*, изашао исте године у Лајпцигу, а који је писан са хрватског и католичког становишта. У том спису је критикована босанскохерцеговачка управа јер тражи ослонац у муслиманском елементу и тврди како су Муслимани непријатељи Аустрије пошто им је крајњи циљ повратак под окриље Турске.

Капетановић у споменутој брошури енергично одбацује све оптужбе. Тврдећи да су Муслимани напустили турску идеју, он у народном погледу тврди да сви становници Босне и Херцеговине припадају једној нацији : Бошњацима, ма које вере били. Са друге стране водећу улогу у даљем развоју треба да одиграју Муслимани, односно муслиманско племство, које је чувар историјске традиције и као елемент који је због свог богумилског порекла одржавао континуитет са босанским срдњим веком. Капетановић тврди да су босанскохерцеговачки бегови, као потомци богумила, верно служили турског султана, а сада ће бити одани хабсбуршком двору. (Краљачић, 1987: 196 – 197)

Ово је био први случај да један Муслиман јавно истакне тезу о богумилском пореклу муслиманског племства. Многи муслимански бегови су подржали Капетановићеве тезе, па је званични *Bosnische Post* дуго времена још објављивао њихове изјаве солидарности.

Представницима режима, па и самом Калају се веома допадала ова идеја о богумилском пореклу Муслимана, па је ангажовао владиног саветника Косту Хермана да прикупи муслиманске народне песме и објави их. У предговору збирке *Народне пјесме Мухамедоваца у Босни и Херцеговини, сабрао Коста Херман, Сарајево 1888.*, Херман пише „данашњи Мухамедовци босански и херцеговачки, како се зна, потомци су старих босанских племића. Освојење Босне по Османлијама уроди великим променама у животу босанских великаша, готово листом прихватише веру Мухамедову али не променише народно осећање ни старе обичаје... Мухамедовци босански и херцеговачки господовали су у овим земљама вековима. То њихово господство већим делом је од старине, наслеђено од старих племића, војвода и кнежева босанских. (Краљачић, 1987: 198 – 199) Калај је са задовољством поздравео завршетак Хермановог дела и оценио га као највећу литерарну вредност. *Бошњак* је потпомогао овај став у тексту: „Куда то води?": „...У овој земљи је од давнина био господујући елемент мухамедански, елемент с којим се мора и данас у првоме реду рачунати.” (*Бошњак*, бр.18/1892)

Режим је покушао и да на научни начин утемељи своју нову теорију, као и да је уведе у школске програме. Стога се приступи-

ло широком сузбијању књига које су пропагирале супротно. Од 11 књига забрањених књига у периоду 1894 – 96. године, чак осам их је било из области историје. Калај је забранио и дистрибуцију сопствене *Историје Срба*, пошто у њој тврди да у „у Босни и Херцеговини живи један народ поцепан у три вере – а то је народ српски.” (*Босанска Вила*, 14/1891) Многобројним чланцима се трудио *Бошњак* да докаже да се назив босански народ и језик срећу још у писаним споменицима из XII века. Наводе се бројни писци углавном фрањевци и Дубровчани, од Матије Дивковића, из прве половине XVII века, преко Стјепана Градића, Доситеја Обрадовића (*Писма Харалампију*) до Андрије Качића, фра Антуна Кнежевића и Ивана Јукића, који су у разним контекстима говорили о босанском језику.

Историја је представљала главну наставну дисциплину путем које је школа служила националној политици режима. Главне правце наставе историје у окупираним провинцијама је дао историчар Талоци (*Thaloczy*) 1888. године. Према њему код муслимана треба развијати и неговати националне традиције. Ученици морају да схвате ослободилачку мисију Хабзбуршке куће, али не смеју да забораве да је Босна њихова домовина, да је од 1463. до 1831. године, до устанка Хусеина Градашчевића, Босна постојала и живела. Отпор муслиманских феудалаца централној отоманској власти је требало дати карактер националног отпора. Покрет отпора Хусеин – капетана Градашчевића и послужио као доказ да су муслимански феудалци у Босни били први који су се дигли против Османлија. На тој основи је требало започети изграђивати мит о Хусеин – капетану и Али – паши Сточевићу као националним јунацима. Полазећи од тих погледа Талоци закључује да у основним школама треба спроводити „босански правац”, који се разликује од српског и хрватског. Програм наставе историје за III разред је предвиђао да се прикаже развој Босне од најстаријих времена до аустроугарске окупације. Одабрано градиво је требало да прикаже развој Босне у континуитету, који је текао независно од Србије и Хрватске и да се нагласи историјско право Аустро – Угарске на Босну. Као носиоци тог континуитета су означени Муслимани, који су као потомци средњовековних господара и богумила имали водећи положај у земљи. Централно место у учебнику за IV разред је дато историји Хабзбуршке Монархије и ње-

них земаља, од раног средњег века до данашњих дана. Поред неких основних података из историје Османске империје и неких општеисторијских података приметно је избегавање спомињања Србије и српске историје. Талоци целу Косовску битку 1389. године своди само на податак да Тврткова војска учествовала у њој. После дуге процедуре, ови уџбеници су издати 1893. године.

Историчари су објашњавали да је овај изузетак у целокупној историји Турске империје и исламског света уопште, који не познаје установу наследног племства у ствари настао као награда Османлија том племству за примање исламске вере.

У чланцима *Бошњака* често се појављују текстови који наглашавају континуитет са средњовековном босанском историјом. *Бошњак* у броју 5 од 02.02.1893. године под насловом *Шта хоће од нас*, између осталог наводи: „... Ми смо већ не један пут истакнули, да је наше босанско име основано у најдавнојој историји нашега народа и наше домовине. Од почетка звао се овај народ босанским и био себи свјестан свога имена и босанске народности. Тога имена не отеше му нит га избрисаше провале Турака у ове крајеве послје Косовске битке. Босански краљеви и владари чували су то име као свето и нетакљиво, а свеједна нам славенска племена нијесу ни у часу највеће моћи, сјаја и славе могла у нашој домовини прибавити своје имену уплива, дапаче није се у свој Босни нашао човјек, који би рекао да је ишта друго него ли Бошњак. (*Бошњак*, бр.5 од 02. 02. 1893)

Ове тезе су згодно знали да искористе поједини хрватски политичари правећи великохрватске конструкције да су босански бегови заправо најчистије хрватско племство. Слично поступају и српски публицисти и политичари. Згодно искористивши Калајеву тезу из Историје Срба, они је повезују са тадашњом политиком и указују да ако су садашњи босански феудалци потомци оних средњовековних, а пошто је средњовековна Босна била српска земља, онда произилази и да су садашње аге и бегови заправо потомци српског средњовековног племства.

Текстови који се баве питањем бошњаштва појављују се периодично углавном као одговор на ставове објављене у појединим српским и хрватским листовима. Став о националном питању групе око *Бошњака* најбоље је изразила песма Сафвет – бег Баша-

гића у другом броју листа од 09. 07. 1891. године, под називом *Бошњаку*:

„... није давно било, свег ми света нема петнаест љета,
када у нашој Босни поноситој, и јуначкој земљи Херцеговој,
Од Требиња до бродскијех врата, није било Срба ни Хрвата,
А данас се кроза своје хире, оба странца ко у своје шире,
Оба су нас госта салетила да нам отму најсветије благо
Наше име поносно и драго.”

(Имамовић, 1991:40)

Од чланака на ову тему највећи је и најбитнији онај објављен у броју 5. од 02.02.1893. године под насловом *Шта хоће од нас*. (*Бошњак*, бр.5 од 02.02.1893) „Док се једне новине обарају на нас пријетњама и погрдама, војујући проти нама клеветом, сумњичењем и извраћањем, друге нас куме да се оставимо нашега босанства, које да нема никаквог основа ни у историји, ни у народном животу. С једне стране нуђа нам се у зајам ако напустимо босанско име и босанску народност, име српско, с друге стране хоће нас стрпати под хрватску капу. При томе доказују да ми нијесмо Бошњаци, већ једни веле да смо Срби, а други тврде да смо Хрвати, па најзад се господа љуте што не схваћамо њихове савјете и што не вјерујемо у доказе, које су једни и други на брзу руку измислили и изхитрили... Ми смо већ не један пут истакнули, да је наше босанско име основано у најдавнојој историји нашега народа и наше домовине. Од почетка звао се овај народ босанским и био себи свјестан свога имена и босанске народности. Тога имена не отеше му нит га избрисаше провале Турака у ове крајеве послје Косовске битке. Босански краљеви и владари чували су то име као свето и нетакљиво, а свеједна нам славенска племена нијесу ни у часу највеће моћи, сјаја и славе могла у нашој домовини прибавити своје имену уплива, дапаче није се у свој Босни нашао човјек, који би рекао да је ишта друго него ли Бошњак. Напротив томе нанизали смо имена многобројних имена писаца који су јасно и гласно устврдили да пишу језиком босанским. На то нам не знадоше ништа узвратити, ал се набацише на нас да ми немамо никакве босанске књижевности... Када им спомену смо фра Анту-

на Кнежевића, а они гракнуше да је Кнежевић сам створио од ничега босанску народност, да ју је исисао из малог прста, јер да је нема... Покојни Кнежевић имао је за босанску народност добар основ – сам народ, који се од најодавнијих времена звао босанским, који се је поносом називао и осјећао босанским, којему нијесу избрисали славнога босанског имена сви они бурни вјекови, који су прохујали преко крвавих груди наше мајке домовине, поносне и дичне Херцег – Босне. Ко не зна да се је сваки Бошњак све до најновијег времена називао Бошњаком, а да су се истом у најновије доба ушуљала овамо друга имена?... Зашто да наметнемо себи нешто што доселе у нас није било? Зар наше име босанско није доста старо и славно? Или зар имаде више основа и разлога, да попримимо које од имена, која су касније – у најновије време – к нам унешена, па да напустимо име, којим смо се називали од почетка, од како смо дошли у ове крајеве, име, које је овде господовало, којим се дичио владар и просјак? Или зар има више основа да се чупамо међу собом и препиремо које ћемо име узети, кад нам тога није треба, кад имамо своје старо име? Која фајда од тога нама, или једнима или другима од оних? ... Шта дакле хоће од нас? Ми имамо наше име а другога не требамо. Наше је име старо и славно, наш барјак свет и неокаљан. У осталом увјерени смо да ће и та мала кушња пројурити преко наших глава и да ће наша босанска свијест, која је досела живјела у нама, сабрати под наш барјак све вриједне синове наше домовине, који ће узрадити, да нам домовина буде јака, напредна и сретна.”

У тексту „Глас Херцеговца зановијета” (*Бошњак*, бр. 36 од 07.09.1893), уредништво *Бошњака* услед једне полемике са хрватским листом *Глас Херцеговца* понавља тезу „... да бошњаштво, босанска народна идеја има свој коријен и своју основу, тврду као живац камен у повијести наше домовине, дасмо ми мухамеданци од вајкада представници и носиоци те народне идеје, коју је пригрлио сваки ваљани и вјерни син нашега народа.” Цитира се и један други хрватски лист, *Црвена Хрватска*, који је тврдио да „Народ православни или правије говорећи хришћански у овим земљама није ништа знао о каквој српској народности, о којој код њега није било ни појма. Католици или правије кршћани такођер нијесу имали појма о народности, исто и мухамеданци или правије по тадањем називу Турци. Народ није знао ни за какву народ-

ност, него су се медјусобно разликовали по вјероисповести: православни „хришћани”, католици, „кршћани”, мухамеданци, „Турци”. У овој полемици са *Гласом Херцеговца*, *Бошњак* иде и корак даље па сасвим смело тврди како Бошњаци и Хрвати имају исти језик сада, откада су Хрвати увели у своју књигу херцеговачку наречје. У пропагирању бошњаштва истакнуту улогу су имали и писци дописа из других места Босне и Херцеговине. Најчешће су то хвалоспеви неком од локалних владиних службеника или извештаји са неке манифестације, попут отварања школе и џамије. Писци ових дописа не пропуштају прилику да величају аустроугарску управу, напредак Босне и Херцеговине, као и своје бошњачко порекло. Не ретко, међутим, ови дописи представљају одговоре на нападе српске и хрватске штампе на Бошњаке.

Чести написи о догађајима у Србији сведоче о пажњи коју су босански муслимани обраћали према догађајима у свом суседству, тим пре јер им је било јасно да и њихов положај зависи од прилика у Србији. Лист *Бошњак* често у полемичком тону бележи изјаве појединих србијанских лидера а са друге стране, подржавали су оне политичке опције у Србији које су водиле проаустријску политику. Оштро је критикована и књига београдског професора Милана Недељковића „Ислам”, у којој је аутор изнео тезу да је немогуће развијати културу у исламу. (*Бошњак*, У Сарајеву, бр. 14 од 05.04.1894.) Критикована је већ тада лансирана парола о Србији као балканском или јужнословенском Пијемонту, као и написи у српској штампи о Босни и Херцеговини.

У првом броју *Бошњака* за 1893. годину објављен је чланак под називом *Два српска гласа* (*Бошњак*, бр. 1 од 05.01.1893.). *Бошњак* у овом чланку цитира два дијаметрално супротна става која се баве босанским питањем. Први став потиче од групе српских студената на студијама у Цириху који у отвореном писму једном аустријском дипломати истичу тежак положај српског народа у Босни и Херцеговини, о непостојању човекољубља и слободе у Босни, и како кажу „како се мора жалити што су две најљепше и најбогатије српске земље (Босна и Херцеговина) истргнуте из руке српских и предане Аустро – Угарској.” *Бошњак* ову тезу назива чудноватом и смијешном, не оклевајући да одмах узврати поређењем са приликама у Србији под регентском владом, где пре-

ма сазнањима *Бошњака* влада расуло и анархија. Са друге стране, *Бошњак* најтоплије препоручује књижицу бившег српског председника владе, напредњака Милана Пироћанца у којој се он најважније заложује да Србија у „интересу свог развитка и напредовања ступи у најтјесније везе са Аустро – Угарском.” *Бошњак* се не устеже да примети да „...Нарочито је госп. Пироћанац морао склонути на ту мисао поглед на нашу домовину (Босну и Херцеговину, прим. Југослав Вељковски), која је у кратко вријеме прелијепо напредовала и довила се већ сада на висок степен културног и господарског развоја.”

Ставови о бошњаштву лист најексплицитније излаже на примерима „политичког и националног конвертитства”. Случајеви да поједини муслимани приступе српском покрету су енергично сасецани у корену.

Најбољи пример којим се режим служио да би спречио случајеве јавног декларисања Муслимана за политичку сарадњу са Србима представљао је случај мостарског хоце Мехмеда ефендије Спахића. Спахић је био пореклом из знамените мостарске муслиманске породице и стекао је изузетно образовање. Оно што је особито болело заговорнике бошњачке националне идеје, била је чињеница да је Спахић почео да гласно истиче своје српство, а да заговорнике бошњаштва назива хрватским шовинистима. Таквим ставовима је стекао репутацију у српској штампи и политичким круговима, па је у Србији био свечано дочекиван. Савезнике је нашао у још два истакнута мухамеданца: Дервиш бег Љубојевића и београдског хоце Сулејмана Фалаџића.

У просрпском листу *Дубровник*, који је излазио у Далмацији, средином 1892. године изашао је чланак у коме се позивају босанскохерцеговачки Муслимани да искажу своју националну припадност Србима: „да сте ви угледни синови нашега српског народа знате по вашим живим предањима. Томе сведочи и то што код куће и око куће налазите људе вама равне у материнском језику, у цртама и изразима лица, у телесном крепком развоју, у умној хитрини, у јуначкој искренности, гостољубљу... читали сте и читате историју српског народа гласовитог и одличног мађарског родољуба нашег министра Калаја... Када Калајев ауторитет назива на темељу науке Босну српском земљом, а Босанце Србима, а вас

бегове бившим српским племићима, време би било да и ви, мухамеданска браћо, изађете из своје резерве и да нам се отворено одазовете, те да у нашем братском колу заиграте.” (*Дубровник*, Браћи Мухамеданцима, бр. 5 од 31.07. 1892)

На овај позив је одговорио Мехмед еф. Спахић, мостарски хоца: „ја могу у оваквој ствари заступати све босанске и херцеговачке Србе – Мухамеданце, поготово мостарске, пошто сви босански и херцеговачки племићи држе до овог начела (о српском пореклу – прим Ј. В.). Додуше може се и међу овима пронаћи по који издајица своје домовине, попут уредника *Бошњака*... Молим, дакле, браћо Срби, особито Мухамеданци, не будите кукавице, већ тражите право своје, нек се види Србин што је”. Заговорнике бошњаштва назвао је „хрватским шовинистима” (*Дубровник*, Изјава Мехмеда еф. Спахића, бр 8 од 21. 08. 1892)

Ова Спахићева изјава и политичко држање су покренули у акцију читав окупациони апарат, од Окружних власти у Мостару, преко Земаљске владе у Сарајеву до Заједничког министарства финансија и самог Калаја.

Прво се огласио *Бошњак*. Оштро међународно замерајући *Дубровнику* што се меша у национални проблем у Босни и Херцеговини и одбацујући Спахићеве тврдње, *Бошњак* пише: „Зову нас у српско коло или иначе, каже да смо пропали. Тумаче нам српску историју коју је министар Калај писао... Да ли сте ви господо око *Дубровника* способни такву ствар пропагирати и нама Бошњацима српску народност наметати. Треба да пометете ви испред ваших врата, ми нашег савета не требамо... што се тиче самог ново – Србина (Спахића, прим. Ј.В.), можемо тражити од њега рачуна да каже: ко је њега овластио да он испред осталих Бошњака говори. Лако је рећи 'ја могу у оваквој ствари заступати све босанске и херцеговачке Србе – Мухамеданце, поготово мостарске, пошто сви босански и херцеговачки племићи држе до овог начела', али би требало за то доказа, које је госп. Србин заборавио навести. Кад је већ сиром заблудио па хоће да буде Србин, онда мора заборавити своју славну прошлост, заборавити на славне мужеве, па и на Змаја Босанског (Хусеин капетан Градашчевић, прим. Ј. В.), који су толику крв пролевали за свој народ и домовину.” (*Бошњак*, Нови лист звани *Дубровник*, бр.32 од 11. 08. 1892)

Да би се Спахић компромитовао у јавности, уредник *Бошњака* га је тужио због увреде пред Окружним судом у Мостару јер га је у поменутом тексту назвао издајником. Суд је осудио Спахића на симболичну казну, три дана затвора, како не би од њега правило мученика.

Бошњак из броја у број почиње да објављује изјаве угледних Муслимана који су се ограђивали од Спахића. Група мостарских Муслимана, укључујући муфтију Џабића изјављују: „ми мухамедовци јесмо верни нашег дина (верозакон) и верни синови наше лепе домовине, а друго пак ништа нећемо и не желимо да будемо. Ми желимо прво слободу у изражавању нашег лепог дина, а друго напредак и развитак наше домовине и нашега народа. Ми не знамо ни за хрватство ни за српство, те смо вољни према таквим сплеткама и нападима нашу домовину увек бранити. Ко год другачије мисли, јако се вара, те зато ми одбацујемо од себе то српство, које нам хоће тобожњи заступник да натовари.” (Бошњак, бр. 50 од 15. 12. 1892)

Спахић је наставио са проповедањем својих ставова чиме је стекао позитивну репутацију у српској штампи и политичким круговима, па је у Србији био свечано дочекиван. Савезнике је нашао у још два истакнута мухамеданца: Дервиш бег Љубојевића и београдског хоџе Сулејмана Фалацића. Љутит *Бошњак* у броју 32 од 10.08.1893. године зато Спахића назива сметењаком и одметником или просто шпекулантом који се одриче прадедовске народности, па се именом других народности називају. Наводећи како је Спахић био примљен приликом посете Србији, *Бошњак* ипак закључује да „...Што се нашег муслиманског милета у Босни и Херцеговини тиче, ми знамо под сигурно да га примјер овог најновијег одметника Спахића не ће намамити да заборави своју праједовску народност и лијепо име босанско.” (Одмјетник Мехмед еф. Спахић, *Бошњак* бр. 32 од 10.08.1893)

Репресивне мере против Спахића нису могле дати резултата јер се у његову одбрану стављају и Срби и Муслимани, ови други уз услов да се одрекне српске партије. Власти зато наступају опрезно и интернирају Спахића, због писања у српској штампи, у његово родно место поред Љубушког, под изговором да наговара Муслимане да се иселе у Србију. Калај сам сугерише да би покре-

тање казног поступка против мостарског хоџе изазвало мржњу становништва према властима и тако штетило аустроугарским интересима. Са друге стране боље би било да власти од Спахића путем принуде добију изјаву у којој би се он својих дотадашњих погледа и ставова. Калај је чак направио и концепт те изјаве и предложио начин њеног давања. Спахић је на крају био сломљен и пред окружним властима се „добровољно” појавио и истакао да је његово држање била младалачка заблуда, да га се одриче и да моли да се пусти из интернације. Према Калајевој инструкцији, окружна власт је требала да му опрости казну, тек када би Спахић своју изјаву објавио у штампи. Окружни предстојник у Мостару, барон Бенко, пише Калају да је добио Спахићеву изјаву, „која је у духу са датим инструкцијама” и наглашава да „уопште није важно да ли је Спахић интимно одустао од од својих уверења или не, битно је да ће се том изјавом Срби лишити капитала који су црпели из његовог понашања.” (Краљачић, 1987:292)

Спахићеву изјаву су објавили *Бошњак*, *Ватан* и *Bosnische Post*. У броју 2 од 10.01. 1895. године, *Бошњак* је објавио Спахићеву изјаву: „Пошто сам особним искуством дошао до увјерења, да сам био на врло опасном путу за нас Муслимане, кад сам протежирао српску мисао, мислим и држим за свету дужност јавно истакнути ту погрешку, јер да не би још који Муслиман дао се повести за том за нас опасном струјом која је најубитачнија за ислам и његове сљедбенике у нашим земљама. Пошто ми тежи и уздише срце за интересима нашега елемента, ја сам дужан и радити за будућност и благостање наше земље, те сам био предузео рад, са којим сам мислио изаћи у сусрет мухамеданским интересима, али у том блаженом српству сасма ми се нешто друго указа, него што сам ја мислио; а то је на жалост: протежирање српства, поткопавање је Ислама.” (допис, У Сарајево 10. јануара, *Бошњак* бр.2 од 10.01. 1895) У тексту је евидентно да Спахић не само да се дистанцира од своје досадашње политике, него да је потписао текст пун мржње према Србима. Убрзо по објављивању изјаве, Калај је потписао акт о помиловању Спахића.

Колику су пажњу овим политичким и националним конвертитима поклањали у *Бошњаку* сведочи и пажња којом је праћен рад београдског хоџе Фалацића. Хоџа Фалацић је називан „зло-

гласним”, јер како се наводи „гдје има ријеч којом се право и по заслуги назове човјек, који је као мухамеданац оставио своје пријатеље, напустио своју честиту и ваљану фамилију, одбио се од свог рода, погазио своју лијепу задаћу као озбиљан и користан учитељ народа, бацио под ноге свој значај, своје поштење, заборавио своју домовину и што је најстрашније издао свету вјеру, те и сада заводи неискусне младиће да крену путем који води у вјечито проклетство?” Фалацић се такође био издавао за Србина мухамеданске вероисповести, што је било у складу са српском пропагандом. *Бошњак* не пропушта прилику да га због овог најштрије нападне: „...Јер, као што вели, да је Србин, тако тврди, да је добар муслиман. Па ипак га није сметало, да као добар муслиман заведе ону двојицу своје браће муслимана, те се они по његовом наговору покристише. Зар овдје није такођер показао гадну и срамотну ону дволучну улогу? По свему се види, да је Фалацић ко онај вук који длаку мијења, ал ћуди никада. Он је код куће сплеткар, лицемјерац, непоштен карактер, а то је и остао до данашњег дана.” (Хоџа Фалацић, *Бошњак*, бр. 15 од 12.04.1894)

О раду Сулејмана Фалацића и дервиша Љубојевића писано је на страницама *Бошњака* и у тексту *Наши људи у Београду* (*Бошњак*, бр. 50 од 13. децембра 1894), где се називају „одметницима од свог рода и племена, а што је још ужасније од светог дина (бога)”, а све због њихове просрпске политике, односно због јавно пропагираних тврдњи да су они Срби муслиманске вероисповести. Ту њихову политику *Бошњак* коментарише следећом речима: „Је ли разборито, да човјек остави своју домовину, то најдраже благо на свијету, ону земљу која га је родила, гдје му у гробу леже очеви и дједови, па да се потуца од немила до недрага, да обија туђе прагове.” Према *Бошњаку*, дакле, непризнавање посебне бошњачке нације представљало је негирање својих предака, свог огњишта, па чак и непризнавање своје муслиманске вере.

Често је критикована појава изјашњавања Муслимана као Срба или Хрвата мухамеданске вере. У допису из Приједора, *Бошњак* у броју 22 од 01.06.1893 године реагује на изјаве неког ко се изјашњава као „Србин Мухамеданске вјере”. Доиста сваки би Мухамеданац био кратковид и веома наиван, кад би се назвао Србином, те жалим оног брата Мухамеданца, који је тако дубоко за-

грезао, па је из користољубља, из ниска лична интереса залутао у онај табор који нам је од увијек био непријатељски (подвукао Ј. Вељковски) и који и данас ради само о томе, да нас раздвоји и ослаби... А нека се по готово окане наговарати нас мухамедовце, да се прогласимо Србима. Ми знамо повијест нашу, а на свакој је страни крвава. Ми Мухамеданци не ћемо да будемо Срби, јер нам то вјера пријечи, света наша вјера, за коју смо знали жртвовати и иметак и живот наш, да вјера нам то пријечи, јер је у Срба је вјера и народност једно те исто”. (*Бошњак*, допис, У Приједору, дне 19. маја. Бр. 22 од 01.06 1893)

Србобран је био лист загребачких Срба у којем су често излазили текстови који су се тицали Босне и Херцеговине. Како је лист био изразито национално обојен, ти текстови су често говорили о Босни и Херцеговини као српској земљи и користио је сваку прилику да Муслимане назове Србима мухамеданске вероисповести. Када је после једног инцидента у Травнику, када их је група католичких студената назвала Хрватима, група тамошњих Муслимана изјавила да „...да не само да нећемо да имамо са Хрватима и тамо њиховим језуитима икакве заједнице, него сматрамо сваког оног муслимана, који се ухвати у њихово коло издајницом свога рода, вјере и племена”, *Србобран* је то лукаво искористио и то окарактерисао као њихово изјашњавање Србима. *Бошњак* је одмах реаговао текстом *Порука неким траванским мухамеданцима*, у којем понавља став да као што не одобрава став о уласку у хрватско коло, исто тако не одобрава став о уласку у српско коло, а не одобрава јер ни једно ни друго не одговара муслиманима, нити се слаже са установама њихове вере. „Није логички бјежати из једног зла у друго – бјежати из хрватског кола у коло српско. Јер и са те стране, са српске, пало је на наш свети дин више тешких увреда... Упозоримо, да је недавно београдски професор Недељковић написао расправу, да ми мухамеданци нијесмо управо ради нашега дина способни ни за какав културни рад, ни за какав душевни рад. Зашто дакле из једне куће, гдје нас вређају, бјежати у другу, гдје нас такође вријеђају... Ево, Хрват има своју кућу, којом се поноси, а и Србин има свој дом којим се дичи. За нас – а особито за нас мухамеданце – најпапетније је, да радимо у нашој кући, па да се с њом пред цијелим свијетом поносимо. Наши очеви и дједови, освјетлаше не једаред наше старо

босанско име, они штоваху и љубљаху ту груду земље, на којој се родише, на којој извеше сјајних чина и у коју положише своје уморне кости. Љубимо је и ми,штујмо је и ми, како је заслужила та лијепа наша домовина, кажимо слободно и отворено пред свијетом, да смо Бошњаци, босанског славног имена и племена, а тим ћемо показати даштујемо свету успомену наших славних и јуначких праједова.” (Бошњак, Порука неким травањским мухамеданцима, Бр. 37 од 13 09. 1894) И сами травнички Муслимани су демантовали да су се изјаснили као Срби „Ми муслимани не ћемо ништа друго бити, нити смо шта него оно, што смо вазда били и остајемо муслимани Бошњаци, што је наш највећи понос и дика” (Бошњак, Травањски мухамеданци и „Србобран”, бр. 16 од 17.04. 1895)

Калај је одмах упутио захтев окружним властима у Травнику да испитају случај и да утврде ко су потписници и да ли су потписали самоиницијативно или под утицајем Срба. Локалне власти су утврдиле да су потписници већином млади људи, који у Травнику немају никаквог утицаја, ни присталица, под утицајем двојице травничких Срба. (Краљачић, 1987:293)

У сузбијању тенденција приближавања Муслимана и Срба режим посебно ангажује најистакнутије муслиманске верске функционере, да у име власти врше притисак на оне који се залажу за сарадњу са Србима. Као једна од ефикасних мера се сматрала и новчана награда онима који се преко штампе одрекну не само српства него и сваке сарадње са њима. Када је група Муслимана присуствовала на прослави српског културног друштва „Гусле” 1898. године, један од присутних је накнадно у *Бошњаку* одлучно одбацио своју опредељеност за Србе: „Знам да се ја никада нисам ни осећао ни признавао Србином. Ако и јесам писао у српски белетристички лист, мостарску *Зору*, држим да ме зато не могу назвати Србином.” (Бошњак, бр. 28 од 14. 07. 1898)

На појаву *Бошњака* оштро је реаговала целокупна српска штампа (хрватска мало благодоклонике, али због својих разлога). *Босанска вила* изражава чуђење што се „ствара неки нови народ словенски, под именом Бошњака и Херцеговаца, а језик се зове босанским и бошњачки, употребљава се латинско писмо. Ваља чувати своје а не примати ништа туђе... То не пишу наши Босанци

и Херцеговци, него неко други то дрља и подмеће, а тиме квари наш лијепи српски говор.” (*Босанска Вила* бр.14/1891). Притом се позива на многобројне научнике, историчаре и филологе, укључујући и саму *Српску историју* од Калаја. И *Напредак* је оштро реаговао против назива босански језик (а поводом објављивања *Граматики босанског језика* у издању Земаљске владе 1890). Том приликом је *Напредак* у опширном чланку устао против власти које инсистирају на босанском језику. И препоручивао да ту, иначе добру граматику треба назвати Граматика српског језика. „Ако се иде на то, да Србин своје Српство претвори у 'босанство', труд је узалудан. Признајте званично наш језик српским и наредите да се у основним школама учи и наша историја.” (Крушевац, 1978:231)

Војвођанска штампа је имала већу слободу изражавања па су стога напади тамошње штампе отворенији. Браник је већ после првих бројева *Бошњака* у тексту који је потписан са Србин – Босанац, напао на личност Мехмед – бег Капетановића – Љубушака: „Када дубље погледамо у име и прошлост тог новог покретача листа, онда смо унапред уверени у кавој ће цели нови лист да послужи, то нам бар јамчи сам бег Љубушак, будући аустроугарски гроф, чије се племство одавно изјаловило. Тај 'гроф од Витине' бацио се сада већ и на поље журналистичко, да своје политичко мајмунство свестрано обележи. Ево једног делије који хоће да докаже да у Босни живи народ босански а не српски и да се у Босни босански пише и говори, а не српски. Дакле за љубав ово неколико хиљада форинти годишње, које бадава из владине касе бере и савјетничког имена, кога незаскужено носи, продаје свој рођени народ... он је књижевна и журналистичка нула.” (О одношајима у Босни, *Браник*, бр.75/1891)

Литература:

Имамовић, Мустафа (1991), *О историји бошњачког покрета*, зборник „Муслимани и Бошњаштво”, Сарајево

Краљачић, Томислав (1987), *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882 – 1903*, Сарајево

Крушевац, Годор (1978), *Босанскохерцеговачки листови у 19. веку*, Сарајево

Периодика:

Бошњак, Сарајево

Босанска Вила, Сарајево

Браник, Нови Сад

Србобран, Загреб

Дубровник, Дубровник